

forum edukacyjne

Nie samym chlebem żyje człowiek, czyli po co komu filozofia i jak jej uczyć naturalnie

Anna Masny

Jedną z najważniejszych potrzeb współczesnej edukacji jest przygotowanie młodego człowieka do samodzielnego, elastycznego i kreatywnego myślenia – tylko to zapewni nam obywatele na miarę XXI wieku. Zglobalizowany, podlegający nieustannym i dynamicznym zmianom świat, w którym rządzi, jak to się pięknie mówi: *post prawda* czy *fake news*, potrzebuje świadomego i myślącego krytycznie człowieka, który znajdzie czas na zatrzymanie, refleksję, autorefleksję. Żyjemy w świecie, w którym człowiekiem rządzi czas – ja marzę o tym, aby to człowiek rządził czasem.

I tu właśnie z pomocą przychodzi nam filozofia, bo filozofowanie to nic innego, jak czas na myślenie, rozważanie zjawiska, problemu czy sytuacji z wielu różnych punktów widzenia, to próba znalezienia wyjścia w sytuacji bez wyjścia, to kwestionowanie tego, do czego przywykliśmy, z czym nam wygodnie, a co niekoniecznie jest dla nas dobre. Filozofia to możliwość głębszego, szczerego wniknięcia wewnątrz swojego ja, próba zrozumienia siebie i szukanie zgody z samym sobą, ale też konieczność zobaczenia „prawdziwego odbicia w lustrze”.

Chcąc wyposażać przyszłych dorosłych w niezbędne kompetencje, pozwólmy im pofilozofować w szkole już od najmłodszych lat. Od dawna marzę, żeby filozofia stała się obowiązkowym elementem edukacji na poziomie podstawowym i średnim.

Filozofia jako przedmiot licealny jest okresowo przedmiotem dodatkowym. Aktualnie, po reformie, stała się alternatywą dla przedmiotów typu plastyka i muzyka w liceum, jest to zaledwie roczny kurs.

Podstawę filozofii stanowi myślenie krytyczne, to immanentna część myślenia filozoficznego; jego ojcem jest jeden z pierwszych nauczycieli: Sokrates, uwielbiany przez swoich uczniów, ale też i przez wielu niezrozumiany, a co za tym idzie – znieawidzony.

Pojawienie się Sokratesa na ulicach Aten można przyrównać do pojawienia się takiego przedmiotu jak filozofia na etapie szkoły średniej, kiedy młody człowiek najczęściej jest nastawiony na zdobywanie konkretnej wiedzy, wyznaczającej mu rzekomo jego przyszłą ścieżkę kariery. Filozofia wywołuje zdziwienie, onieśmienie, często opór.

Fot. pixabay.com

Dla mnie jako nauczyciela jest to wyzwanie, polegające na tym, jak zdobyć zaufanie tego młodego człowieka tak, by mógł naprawdę zachwycić się modelem myślenia krytycznego i zobaczyć, jak wiele korzyści z niego płynie. Korzyści te przenoszą się na cały proces edukacji, pozwalają uczniowi radzić sobie z natłokiem teorii, segregować i łączyć informacje w coś, co nazywamy wiedzą. Filozofia daje narzędzia i uczy dobrych mechanizmów na całe życie.

Nie nazywam moich lekcji filozofią, lecz filozofowaniem z młodzieżą. Celem tych zajęć nie jest przyrost wiedzy teoretycznej, a sam proces, wzrost świadomości.

Jak zacząć? Naturalną drogą znalezienia porozumienia z drugim człowiekiem jest nawiązywanie do tego, co jest mu bliskie. Wychodząc z tego założenia, swoje zajęcia opieram na tym, co interesuje młodzież, zatem sięgam po film, często krótkometrażowy, animacje, muzykę, gry komputerowe, malarstwo, inne sztuki plastyczne, literaturę piękną i użyt-

kową, przedmioty codziennego użytku, tzw. świat wokół nas, karty Dixit czy klocki Lego. To brzmi przyjaźnie, prawda? Taka właśnie może być filozofia.

Przekonałam się już dawno, że aby łatwo mówić o rzeczach trudnych, wystarczy mieć odpowiednie narzędzia. Oczywiście można barwnie, porywająco opowiadać, ale to nie ciekawy wykład jest naszym celem podczas lekcji w liceum, a nabywanie przez uczniów konkretnych kompetencji i umiejętności, które sprawią, że staną się świadomymi, samodzielnymi, myślącymi obywatelami świata.

Narzędzia Krytycznego Myślenia są w swej prostocie genialne i pozwalają tak zaaranżować lekcję, aby uczeń był w centrum procesu i miał poczucie niesamowitej sprawczości, a nauczyciel pełnił rolę moderatora, kierował i wspierał w procesie rozwiązywania problemu, zagadnienia kluczowego. Dodatkowym atutem rutyn Myślenia Krytycznego jest fakt, że uruchamiają kreatywne myślenie, uczą współpracy, a także w nieinwazyjny sposób pozwalają przyswajać wiedzę i rozwijać umiejętności. Stosując je, mamy wrażenie dobrej zabawy, lekcja jest dynamiczna, naturalna, często bardzo wesoła. W tym pozornie swobodnym klimacie odbywa się ciężka praca zwana myśleniem. Uwielbiam taki kawiarniano-twórczy klimat na lekcji. Na każdym zajęciach łączy nas wspólna idea uczenia się rzetelnego myślenia. W całym tym procesie ja, jako moderator, też wiele korzystam, obserwując punkt widzenia młodych ludzi, ich entuzjazm, zaangażowanie i kreatywność.

Żeby dobrze zacząć, należy zacząć od początku. Jedne z pierwszych zajęć muszą wyjaśniać, co to jest filozofia. Zamiast przynudzać wykładem o historii i początkach filozofii, zadajemy proste pytanie: co to znaczy kochać mądrość? Aby pomóc uczniom umiejętnie opisać to sformułowanie, zestawiamy je z 10 postawami myślenia krytycznego. Uczniowie sami, wykorzystując rutynę Double Bubble (o której dokładnie później), wyciągają wnioski na temat zależności, analogii pomiędzy słowem *filozofia* a pojęciem *krytyczne myślenie*, a następnie, obserwując graficzne zależności, analizują je i dyskutują za pomocą rutyny: *Widzę..., Myślę..., Zastanawiam się...*

Jak widać, wyposażeni w określone narzędzia, uczniowie sami mogą posuwać się w procesie krok po kroku, samodzielnie formułować wszystkie pożądane wnioski. Rutyna ta

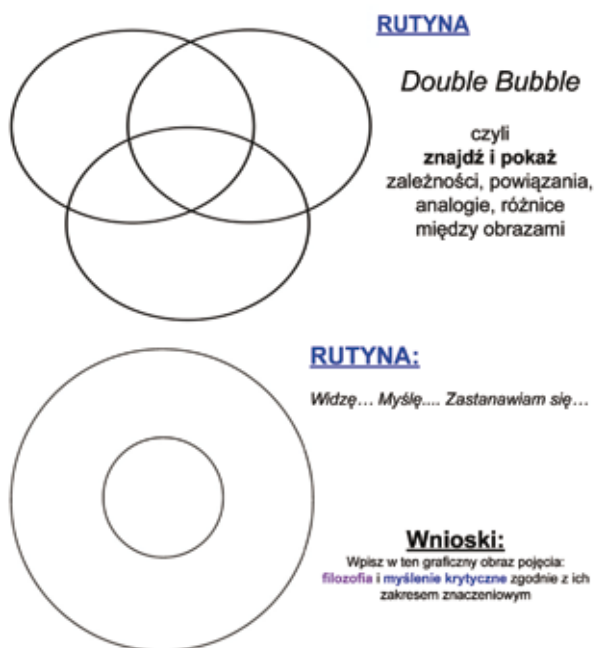
koncentruje się na ustalaniu faktów (*Widzę...*), opinii (*Myślę...*) oraz inspiruje do zadawania pogłębiających, ciekawych pytań (*Zastanawiam się...*). Prawdopodobnie podczas tradycyjnej lekcji, nawet gdybym zadała pytanie: *jakie zależności zachodzą między słowem „filozofia” a pojęciem „myślenie krytyczne”?* padłoby kilka odpowiedzi od kilku śmiałków i dyskusja skończona. Tymczasem, dzięki zastosowaniu rutyny MK, uczniowie mają materiał na 45 min., a co najważniejsze – pracuje każdy, bez wyjątku. Oczywiście, dyskutujemy w grupach – przy czterosobowych stolikach, na podłodze, na stojąco, ale zawsze w zespołach, a każda grupa rozważa to samo lub inne zagadnienie. Planujemy też czas na prezentowanie efektów pracy każdej grupy.

W całym procesie projektowania zajęć najważniejsze jest powiedzenie sobie, czego chcemy nauczyć na poziomie umiejętności i wiedzy, a następnie zaplanowanie, jakich narzędzi użyć, aby maksymalnie zaangażować uczniów i osiągnąć najlepszy efekt. Dobrze zaplanowana lekcja naprawdę pozwala nauczycielowi odsunąć się w cień. A przecież wszystkie badania nad działaniem naszego mózgu wskazują, że podczas wykładu zapamiętujemy 10% treści, natomiast podczas działania jesteśmy w stanie uzyskać 90% wynik. Czy tu trzeba jeszcze o czymś dyskutować?

Opiszę kilka rutyn, które goszczą na stałe w moim narzędziowniku lekcyjnym i pokażę, jak je wykorzystuję.

Wspomniana wcześniej rutyna *Double Bubble* o nieprzetłumaczalnej, zabawnej nazwie, jest genialnym narzędziem do porządkowania informacji, łączenia treści w podtematy i wskazywania różnego rodzaju zależności, pomaga w też odnajdywaniu związków przyczynowo-skutkowych czy analizowaniu logiki wyводу, uczy również logicznego myślenia. *Double Bubble* to mapy graficzne, które można tworzyć w zasadzie wg własnych pomysłów, dostosowując je do aktualnie omawianych treści. Chcąc zapoznać uczniów np. z postaciami wielkich filozofów, doktrynami czy ideologiami, warto poszukać analogii we współczesnym, bliskim młodemu człowiekowi świecie popkultury. Oczywiście jest, że najpierw przedstawiamy postać powszechnie znaną, lubianą, często kontrowersyjną – dobry początek to połowa sukcesu, bo gwarantuje nam, że uczniowie podejną do tematu z entuzjazmem. Następnie za pomocą prostej mapy *Double Bubble* (dwa koła zachodzące na siebie) proponuję, żeby zastanowili się, co łączy te postaci oraz co je odróżnia od siebie. Mogą to być np. Pippi Pończoszanka i Sokrates, Luke Skywalker i Platon albo Cyborg i Kartezjusz. Mamy tu okazję poćwiczyć co najmniej kilka modeli myślenia, a jednocześnie zapamiętać postać, nazwisko, a nawet to, jakie teorie głosił dany filozof. Ćwiczenie genialnie otwiera również dyskusję na temat miejsca określonych doktryn filozoficznych we współczesnym świecie. Można tę dyskusję zainicjować i przeprowadzić za pomocą opisanej już rutyny *Widzę..., Myślę..., Zastanawiam się...* bądź z użyciem rutyny *Pomysł, Znajdź parę, Porozmawiaj*, która polega na tym,

aby własne spostrzeżenia skonfrontować z dowolną osobą w zespole klasowym. Wspomniana rutyna pozwala pokonać nieśmiałość i barierę skrępowania wynikającą z mówienia na forum, uczy wyrażania opinii, wyjaśniania, przekonywania, argumentowania oraz demokratycznej dyskusji. Kształci też kompetencje miękkie, takie jak kooperacja, współpraca czy skuteczna komunikacja – niezwykle ważne we współczesnym świecie.

RUTYNA

Pomyśl/ Znajdź parę/ Porozmawiaj

czyli
**refleksja, rozumowanie,
argumentowanie, wyjaśnianie**

Inną ciekawą rutyną są *Różne punkty widzenia*. Pozwala ona wnikliwie przeanalizować sposób myślenia, emocje oraz przekonania konkretnej postaci albo grupy osób, dotyczące jednego wspólnego zagadnienia; pomaga zobaczyć omawiane zagadnienie z perspektywy kilku osób. Przykładem zastosowania tej techniki może być problem *arche*, czyli początku. Cel zajęć to poznanie przez uczniów kilku różnych teorii na temat tego, co uważano za prapoczątek wszystkiego, zapamiętanie przez nich postaci filozofów i przeprowadzenie dowodzenia na podstawie przesłanek. Łączymy osoby w klasie w kilka zespołów, każdy z nich otrzymuje nazwisko jednego filozofa i kluczowe słowo, np. Tales – woda, Pitagoras – liczba, Heraklit – ogień, Anaksymenes – powietrze, Anaksymander – bezkres. Każda grupa ma za zadanie wejść w myślenie konkretnego filozofa,

korzystając z dorobku, wiedzy i pozycji człowieka XXI wieku. Spojrzenie z wielu perspektyw na jeden temat, zjawisko czy problem pozwala zauważyć jego złożoność, niejednoznaczność, a jednocześnie często uniwersalny charakter. Pozwala też uwierzyć młodym ludziom, że informacje, które gromadzą przez lata, mogą już układać się w jakąś spójną wiedzę, co nadaje meta sensu procesowi edukacji.

Inna rutyna, zwana *Mostem*, świetnie nada się w każdej sytuacji, kiedy chcemy poszerzyć i pogłębić rozumienie jakiegoś zjawiska albo pojęcia. Tę rutynę wykonuje się dwukrotnie podczas jednych zajęć – jest formułą otwierającą i zamykającą, stąd jej nazwa. Polega na stworzeniu pierwszych, początkowych skojarzeń do tematu w postaci 3 słów, 2 pytań i 1 porównania/metafory. Po przepracowaniu pewnych treści, podajemy nowe 3 słowa, 2 pytania i 1 porównanie/metaforę. Jest to doskonałe narzędzie to tego, aby uświadomić sobie nowy kierunek myślenia o pewnej koncepcji. Możemy to pokazać na przykładzie przywołanego *arche*. Jeśli na początku zajęć uczniowie zapiszą 3 słowa, 2 pytania, 1 porównanie kojarzące się ze słowem *początek*, to po poznaniu różnych perspektyw postrzegania *arche* przez starożytnych filozofów, spojrzenie młodych ludzi będzie dużo szersze, pełniejsze i będzie sięgać do zupełnie innych konotacji.

RUTYNA

MOST czyli jak **pogłębiać/poszerzać rozumienie pojęć,**
zjawisk

3 słowa

2 pytania

1 porównanie/ metafora

Hasło: początek

Ciekawą rutyną, zastępującą dyskusję (w której rzadko kiedy uczestniczy cały zespół), jest rutyna *12 kreatywnych pytań*, pozwalających też jednocześnie przybliżyć ideę pogłębiających pytań sokratejskich. Bierzymy na przykład na warsztat ideę dobra przedstawioną w „Państwie” Platona. Uczniowie czytają fragment tekstu, następnie mają za zadanie ułożyć min.12 otwartych pytań do tekstu. Dobrze by było uzyskać jak najbardziej różnorodne pytania, np. *Dlaczego...? Po co...? Dla kogo...? Co by było, gdyby...? A co, jeśli...? Gdzie...? Kto...? Co...?* itp. Nie bez znaczenia jest tu liczba 12: chodzi o to, że pytań powinno być więcej, gdyż do pewnego momentu pojawiają się pytania oczywiste, dopiero po jakimś czasie uczniowie zaczynają formułować te mniej oczywiste i ciekawsze z punktu widzenia odpowiedzi. Sama forma zadawania pytań jest atrakcyjniejszą alternatywą wobec dyskusji. Pytania są efektem wysuwania hipotez i rozważania problemu na wiele sposobów, więc tak naprawdę ich formułowanie stanowi bardzo cenny cel sam w sobie, często jest to lepsze rozwiązanie niż sformułowanie zaledwie jednej tezy.

METODA**12 kreatywnych pytań a PYTANIA SOKRATEJSKIE**

Kto...?
Co...?
Gdzie...?
Skąd...?
Dlaczego...?
Po co...?
Czemu...?
Dla kogo?
Co by było gdyby...?
A co jeśli...?

czyli
rozważmy
problem głębiej

Rutyną wykorzystującą model formułowania pytań w celach filozoficznych jest 5 x *dlaczego?* Warto z niej korzystać, kiedy chcemy zrozumieć jakieś ważne zdanie czy opinię w kontekście określonej kategorii filozoficznej albo też chcemy poznać jej zasadność lub głęboką przyczynę. Na przykład, jeżeli interesuje nas postrzeganie zła przez Platona, wykorzystamy jego słowa: *Największe zło to tolerować krzywdę*. Znowu moglibyśmy chcieć wspólnie zastanowić się, co znaczą te słowa; zwykle pojawi się kilka pomysłów i na tym koniec. Natomiast zastosowanie rutyny 5 x *dlaczego?* już samo w sobie jest filozofowaniem, zadawaniem istotnych, uniwersalnych pytań, jednocześnie pozwalających dostrzec związki przyczynowo-skutkowe, często niewidoczne na pierwszy rzut oka. Pytania zwracają naszą uwagę na złożoność pewnych procesów czy zachowań. Dojście tą metodą do rdzenia problemu często może być odkrywcze i zaskakujące.

„Największe zło to tolerować krzywdę!”
Platon

RUTYNA
5 x dlaczego?
czyli
uświadom sobie
głęboką przyczynę

Ciekawa rutyna to rutyna *Teza/argument/pytanie* – może ona stanowić model lekcji stworzonej wokół ważnego tekstu kultury odnoszącego się do wartości uniwersalnych. Uwielbiam wykorzystywać różnorodne animacje, np. film *Fantastyczne, latające książki Pana Morrisa Lessmore* czy bajkę animowaną *Piotruś i wilk*. Po obejrzeniu filmu uczniowie, pracując w grupach, mają za zdanie na jego podstawie postawić tezę dotyczącą jednej wartości uniwersalnej pojawiającej się w filmie, a następnie zebrać jak największą liczbę argumentów na jej potwierdzenie odwołujących się do filmu oraz zastanowić się, jakie jeszcze wątpliwości i pytania rodzą się w związku z tym problemem oraz sposobem jego pokazania w filmie. Kolejny krok to porównanie efektów pracy grup, zwrócenie uwagi na podobieństwa i różnice, zastanowienie się, z czego mogą one wynikać, a także zapisanie kilku wniosków. To praca angażująca naprawdę każdego, dużo bardziej absorbująca i uporządkowana niż zwyczajna analiza filmu oparta na rozmowie i wspólnym poszukiwaniu rozwiązania.

RUTYNA**Teza/ argument/ pytanie**

1. Na podstawie obejrzanego filmu **postaw dowolną tezę dotyczącą wartości uniwersalnych oraz podaj argumenty na jej potwierdzenie. Zastanów się i zapisz, co jeszcze budzi Twoją ciekawość lub wątpliwość w filmie w kontekście tych wartości.**
2. **Zaprezentuj efekty pracy grupy.**
3. **Zwróć uwagę na podobieństwa i różnice w efektach pracy grupy, zastanówcie się, co jest ich przyczyną, zanotujcie minimum 3 wnioski.**

Filozofowanie to nauka rzetelnego myślenia i refleksji. Nie sposób pominąć tu rutyny, która powinna kończyć każde zajęcia: jest to *drabina metaopoznania*. Jak wskazuje nazwa, pomaga ona uświadomić sobie własny proces uczenia się i model przyswajania wiedzy, a także zuniwersalizować nowe umiejętności.

DRABINA METAPOZNANIA

We wszystkich tych propozycjach zajęć widoczne jest, że nauczyciel nie ingeruje w proces rozwiązywania i dochodzenia do wniosków, proces myślenia i tworzenia. Za każdym razem pojawia się w roli cichego sprzymierzeńca, moderatora czasu, delikatnie naprowadza, kiedy widzi taką potrzebę, nigdy się nie wtrąca, nie wrzuca przysłowiowych trzech groszy, pozwala cały ciężar lekcji przerzucić na uczniów. Tylko wtedy mają oni poczucie dumy z dobrze wykonanej pracy, ale też świadomość, jak przyjemny może być wysiłek intelektualny, kiedy działamy w atmosferze wzajemnego szacunku, zaufania i wiary w swoje możliwości. Filozofia to potężne i niebezpieczne narzędzie, bo czyni nas świadomymi; uczy myśleć holistycznie, wieloaspektowo, a jej podstawą jest kwestionowanie. Powinna być jednym z ważniejszych elementów nowoczesnej edukacji. Odważmy się filozofować z dziećmi i młodzieżą, bo nie samym chlebem żyje człowiek. Dajmy sobie szansę zobaczyć, że warto.

Anna Masny – kulturoznawca, filolog, założycielka grupy teatralnej kÓrtyna, prowadzi zajęcia filozoficzne z dziećmi; trener Myślenia Krytycznego oraz moderator Design Thinking; miłośniczka edukacji opartej na neurodydaktyce i krytycznym myśleniu.